

Heilige Ursula

Pieter I Claeissens
Ca. 1560

Olieverf op paneel, 66 × 76 cm
Oviedo, Museo des Bellas Artes,
3436

Herkomst: Collectie Fontana,
Barcelona; Collectie Masaveu.

*Ondertekening:*¹ Het schilderij heeft een zeer uitgewerkte ondertekening, uitgevoerd in een vloeibaar medium en waarschijnlijk met een rietpen of ganzenveer, die soms sterke concentraties medium aan één eind van de lijn laat zien (afb. 41). Met kenmerkende, soms wat nerveuze lijnen worden contouren en binnentekening aangegeven en zijn vrijwel alle vormen, behalve de kleinste decoratieve elementen, ondertekend. Karakteristiek zijn de puntkinnen en cupidoboogjes in de vrouwengezichten. De plooi van de kleding is uitvoerig voorbereid met lijnen die soms eindigen in hoekjes, haakjes, rondjes of v-vormen. Het licht-donkermodelé is buitengewoon uitbundig uitgewerkt, met een groot scala aan arceringsvormen die uiteenlopen van korte parallelle haaltjes tot kruisarceringen. In sommige gevallen overlappen reeksen parallelle arceringen elkaar of zijn de lijnen zo dicht op elkaar geplaatst dat de ondergrond vrijwel is afgedekt. In de gezichten speelt de schaduwwerking eveneens een belangrijke rol en vormen de arceringen de rondingen van halzen en kaaklijnen. Het landschap met de gebouwen en andere elementen werd met dezelfde nerveuze lijnen ondertekend, maar minder sterk gearceerd. In de achtergrondfiguren rechts vallen nog lijnen waar te nemen, links echter niet.

Niet als in de *Gregoriusmis* (cat. 8) komen ook hier bij het uitwerken van de ondertekening in verf nog allerhande aanpassingen voor. De meest opvallende wijziging is te zien in de partij met boten links, waar de hoek van het schip met de maagden werd verkleind, tuigage werd verschoven en grote opbollende zeilen de verflagen niet haalden, evenmin als een eendelozes reeks masten. –MW

Tentoonstellingen: Oviedo 1988, cat. 47; Oviedo 1999, cat. 19; Madrid 1999, 346-347.

Literatuur: Bermejo 1970; Oviedo 1999, cat. 19; Madrid 1999, 346-347; Diéguez Rodríguez 2005; Vega 2012; Diéguez Rodríguez 2012.

Ursula draagt een rode mantel die afgezet is met hermelijnenbont als verwijzing naar haar koninklijke herkomst. Onder haar mantel schuilen de elfduizend maagden en een paus (te herkennen aan zijn tiara), die haar in haar pelgrimsreis volgden. De Bretonse Ursula was namelijk ten huwelijk gevraagd door een heidense prins, maar ze stelde dat ze alleen op zijn verzoek in kon gaan als ze met elfduizend maagden Rome mocht bezoeken voordat het huwelijk zou plaats vinden. Via Keulen en Bazel reisden zij per boot naar het Zuiden. Links is te zien hoe hun boten op de terugreis opnieuw aanmeren in Keulen. Gewapende soldaten die in een lange stoet vanuit de stad rechts arriveren, gaan aan boord. Dit zijn de Hunnen die Ursula en haar gevolg uiteindelijk zullen doodschieten. De pijl in Ursula's hals verwijst daarnaar.

De Bretonse prinses was een erg populaire heilige die in heel Europa werd vereerd. In Brugge bezit het Sint-Janshospitaal relieken van haar, die bewaard worden in het *Ursulaschrijn* dat door Hans Memling werd vervaardigd.² Pieter I Claeissens kende wellicht het werk van Memling, al komen er geen directe citaten voor in het schilderij uit Oviedo. In het schrijn van Memling herkennen we wel Ursula met volgelingen onder haar mantel, maar zij houdt haar armen niet gespreid. De thematiek van het schuilen onder een mantel was vooral bedoeld als symbolische bescherming tegen de lotgevallen van gelovigen.³

Links achter Ursula langs de kustlijn staat de kraan waarmee handelswaar en wijn werden uitgeladen op het Kraanplein in Brugge. Op alle schilderijen waar dit werktuig is afgebeeld, heeft het een specifieke betekenis met betrekking tot de opdrachtgevers of staat het symbool voor Brugge als handelscentrum.⁴ Of de kraan hier om die reden werd voorgesteld, is niet zeker. In het *Johannesaltaarstuk* van Hans Memling (Brugge, Sint-Janshospitaal) wordt de kraan afgebeeld als verwijzing naar het 'vergietrecht' van de hospitaalbroeders. Zij maten namelijk wijn die ingevoerd werd in Brugge, een zeer belangrijke inkomstenbron voor het hospitaal.⁵ De combinatie van de verering van Ursula en de weergave van de kraan lijkt een verwijzing naar het Sint-Janshospitaal.

Of misschien werd het werk zelfs voor deze locatie gemaakt? De hospitaalbroeders die in het schilderij van Memling zo duidelijk hun taak uitvoeren, ontbreken echter in dit schilderij. Daar staat tegenover dat de symboliek van de mantel dan weer van toepassing is op de zieken die verzorgd werden in het hospitaal.

Lange tijd werd dit schilderij toegeschreven aan Ambrosius Benson.⁶ Ana Diéguez Rodríguez was de eerste die argumenteerde dat dit werk aan het palmares van Pieter I Claeissens moest worden toegevoegd.⁷ De figuur van Ursula vertoont inderdaad grote overeenkomsten met Catharina uit het *Bartholomeusaltaarstuk* in Santoña (cat. 16). Ze hebben hetzelfde wat smalle, lange gezicht, met een smalle mond, een dunne lange neus, ogen met een nadrukkelijk tranenmeer en lange golvende haren. Ook het landschap en de schepen vertonen overeenkomsten met de achtergronden in het *Bartholomeusaltaarstuk*, met name het paneel van Jacobus de Meerdere. Het IRR-onderzoek bevestigt Diéguez Rodríguez' toeschrijving. De kenmerkende ondertekeningen van de *Gregoriusmis* (cat. 8) en *Johannes op Patmos* (cat. 9), met korte parallelle arceringen voor de schaduwen die soms uitwaai-eren, en lange rechte lijnen voor de plooiën, zijn eveneens zeer duidelijk te herkennen in dit schilderij.⁸ Het oeuvre van Pieter I Claeissens is daarmee met een aantrekkelijk schilderij verrijkt. –AVO

1. In 2012 maakte Carmen Vega IRR-opnamen met de Xeva 1.7-640-camera. Zie Van Oosterwijk 2017[a] en het ongepubliceerde onderzoeksrapport Vega 2012.
2. Het Ursulaschrijn was een zuiver cultusobject dat alleen op 21 oktober, de feestdag van de heilige Ursula, werd getoond; Brugge 1994, 138.
3. Hall 2003, 217.
4. Zie cat. 10 en 25; zie ook het schilderij van Jan Provoost met de *Schenker en de heilige Nicolaas* (Brugge, Groeningemuseum, inv. 0000.GRO0216.1). Ook Simon Bening beeldde de kraan af in een getijdenboek, München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 23628, fol. 11v, oktober.
5. Brugge 1994, 73-74, 78.
6. Bermejo 1970, 128-129.
7. Diéguez Rodríguez 2005, 60-65; Diéguez Rodríguez 2010.
8. Zie de bijdrage van Van Oosterwijk en Wolters in dit volume; en Van Oosterwijk 2017[a].